

УДК 811.111'1'373.22

Ткаченко Г. В.

ХРЕМАТОНІМІЧНИЙ ФРЕЙМ ЯК ОДИНИЦЯ КОГНІТИВНОЇ ОНОМАСТИКИ

В статті подано огляд структури індивідуального хремотонімічного фрейму. Велику увагу приділено формам організації та структуризації ментального лексикону у складі індивідуального фрейму та розподілу усіх хремотонімів за ступенем реальності на три скрипти з позиції лінгвопсихології.

Ключові слова: лінгвопсихологія, когнітивна ономастика, хремотонім, ментальний лексикон, фрейм, скрипт, логоген.

Ткаченко А. В. Хремотонимичный фрейм как единица когнитивной ономастики. В статье представлен обзор структуры индивидуального хремотонимичного фрейма. Особое внимание уделено формам организации и структуризации ментального лексикона в составе индивидуального ономастического фрейма и распределению всех хремотонимов согласно степени реальности на три скрипта с позиции лингвопсихологии.

Ключевые слова: лингвопсихология, когнитивная ономастика, хремотоним, ментальный лексикон, фрейм, скрипт, логоген.

Tkachenko A. V. Chrematonymicframe as a unit of cognitive onomastics. The article is dedicated to the structure of the personal chrematonymic frame. Much attention is paid to the forms of mental lexicon organization in an internal structure of the personal proper name frame and to the division of all chrematonyms into three types of scripts from the viewpoint of psychological linguistics.

Key words: psychological linguistics, cognitive onomastics, chrematonym, mental lexicon, frame, script, logogen.

Наступна стаття присвячена вивченню структури індивідуального хремотонімічного фрейму. З розвитком когнітивної науки в цілому спостерігається тенденція до звуження тематичних наукових розвідок в лінгвістиці та лінгвістичні дослідження стали виходити за рамки однієї тільки науки, поєднуючись з іншими. Лінгвістика не спроможна надати відповіді на виникненні питання тільки в своїх межах, тому з'явилася потреба розширити її межі та об'єднати із психологією.

Психолінгвістика виникла у 40-50-х роках ХХ ст., коли було поставлено низку питань, які не можливо було розв'язати у межах тільки однієї науки. В результаті чого психологи та лінгвісти почали плідну співпрацю, яка при взаємодії дає можливість надати вичерпні відповіді на порушені питання. Як окрема наука психолінгвістика сформувалася у 1953 році на міжуніверситетському семінарі в м. Блумфільд (Індіана), США, який було організовано загальними зусиллями Комітетом лінгвістики та психології. Згодою за результатами цього семінару вийшла колективна монографія під назвою «Психолінгвістика».

Чарльз Осгуд і Джон Керрол (психологи), Томас Сібеок [(лінгвіст та етнограф) були натхненниками цього семінару. Вважається, що термін **психолінгвістика** вперше пролунав в роботах американського психолога Н. Пронко «Мова і психолінгвістика» [12,189-239]. Незаперечним є той факт, що психологічні тенденції в мовознавстві були започатковані ще в ХІХ ст. такими видатними лінгвістами як В. фон Гумбольдт, В. Вундт, О. Потебня, І. Б. де Куртене, Ф. де Соссюр, Л. Щерба та ін. Потім що естафету підхопили лінгвісти ХХ ст.: О. М. Леонтьєв, М. І. Жинкін, О. Р. Лурія, О.О. Леонтьєв. І, нарешті, представниками сучасної психолінгвістики є наступні дослідники: І. А. Зимняя, Л. О. Калмикова, Р. М. Фрумкіна, О. О. Залевська, І.М. Румянцева, Є.Ф. Тарасов, О.О. Селіванова, Н. Д. Павлова, Н.В. Уфимцева та ін. наукові діячі. Слушно відмітити, що американська психолінгвістика вельми відрізняється від радянської, тобто одна й та ж галузь по-різному сприймається. Остання займається дослідженням мови в процесі пізнання, американська психолінгвістика навпаки більш тяготеє до психології [8, 325]. Радянську психолінгвістику започаткував О.О. Леонтьєв, під керівництвом якого у 1966 р. у Москві було проведено перший психолінгвістичний семінар. Отже з цього часу утворена наука починає розвиватися не лише в США, а й у СРСР.

Серед усіх проблем* порушених психолінгвістикою, головними для нашої розвідки є опис організації ментального лексикону й вербальних асоціацій, аналіз мовної свідомості й образу світу [15,510]. Отже, вивчення ментального лексикону та асоціацій є вкрай актуальними в когнітивно-ономастичному аспекті. Досліджуючи мовленнєву поведінку, психолінгвісти розглядають проблеми, які є вельми вагомими з позиції лінгвістики. Тому, коли лінгвістичний аспект пересилює психологічний, у сучасній парадигмі наукових досліджень вважається необхідним вести мову скоріше про **лінгвопсихологію** як про психологічну складову лінгвістики, адже вагому роль в лінгвопсихологічному дослідженні грає вивчення саме мовного матеріалу [8, 56]. Одними з перших представників цього напрямку можливо вважати Е. Сепіра та Б. Уорфа, які намагалися розкрити теорію лінгвістичної відносності у 30-х роках ХХ ст. в США, згідно з якою “структура мови виявляє структуру мислення та спосіб пізнання зовнішнього світу” [1, 199].

Іншим психолінгвістом доречно вважати Дж. Лакоффа, який написав роботу «Мислення у дзеркалі класифікаторів», де автор запропонував розробку системи класифікаторів, згідно з якою було систематизовано усі предмети оточуючого нас світу [2, 12-52].

Окремі лінгвістичні прийоми у вивченні способів організації онімів в ментальному лексиконі корелюють із нелінгвістичними, вчасності з психологічними, в першу чергу тому, що лінгвістичні думки живляться психологічними поняттями. Саме це й дозволяє нам проводити дослідження у руслі лінгвопсихології.

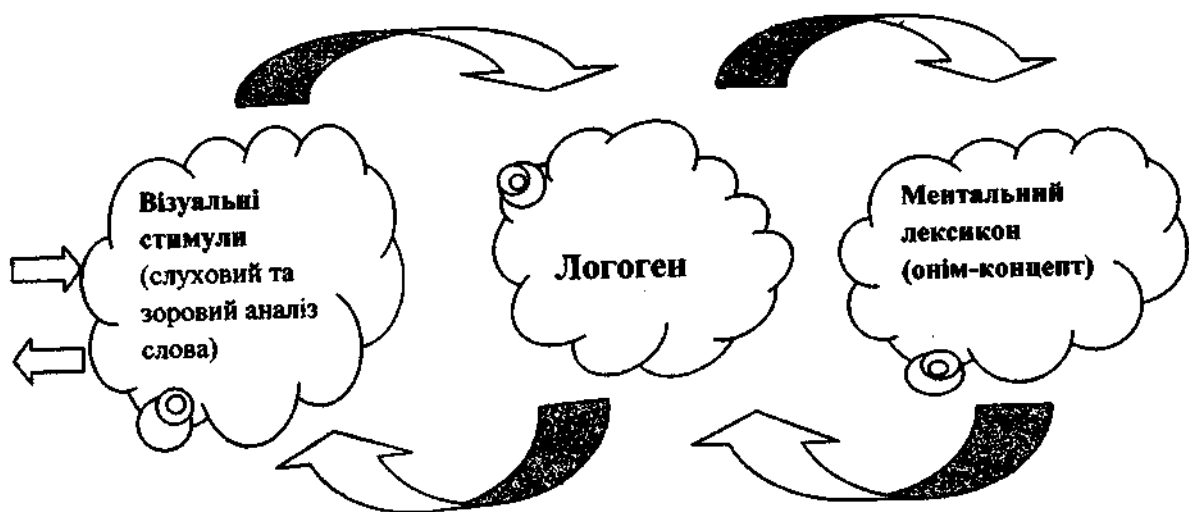
Кінець ХХ та початок ХХІ ст.ст. ознаменувалися широким розквітом **когнітивної науки**, яка зародилася у США після Другої світової війни. Одним із вагомих питань, на яке когнітивна лінгвістика намагається дати відповідь, є: “*How does the bodily apparatus itself shape our linguistic categorization and conceptualization?*” [16, 26]. Головним завданням утвореної науки стало дослідження когніції, інакше пізнання, та вивчення процесів пов'язаних з ним. Взагалі основою кожної окремої і самостійної дисципліни, яка вміщує у себе когнітивний аспект, є виникнення тотожної когнітивної науки. Всі окремі науки, які в процесі свого розвитку прийшли до необхідності вивчати когнітивні процеси, можуть утворювати суміжні, міждисциплінарні наукові поєднання. Ширша галузь розпадається на вузькіші розділи: когнітивна психологія, когнітивна лінгвістика, когнітивна ономастика та ін. За визначенням О. О. Селіванової когнітивна наука, або ж когнітивізм (*Cognitology*) - це “міжнаукова дослідницька галузь” [15, 211]; “когнітивну науку тлумачать й як галузь, що вивчає системи представлення знань і процеси отримання, обробки, переробки та використання інформації [...] людиною” [15, 213]. Отже, когнітивна наука ґрунтується на взаємодії ментальних процесів позасвідомої дійсності, обробки та переробки набутих знань.

Термін **ментальний лексикон** виник в кінці ХХ ст. з появою когнітивної науки, зокрема таких самостійних галузей як когнітивна граматики, когнітивна психологія, лінгвопсихологія та ін. Існує думка, що це словосполучення вперше пролунало в праці Р. Олдфілда у 1966 році, де дослідник стверджує, що всі слова корелюють із ментальними репрезентаціями [11, 340-353]. За загальновідомим визначенням ментальний лексикон - “складник мовної компетенції людини, який містить знання словникового складу мови й зафіксованих за формами номінативних одиниць смислів, що репрезентують інтеріоризовані у свідомості об'єкти та явища дійсності і концептуальну: структуру внутрішнього рефлексивного досвіду” [15, 319]. Вивчення ментальної складової мовного наповнення людини має велике значення, адже] це - багаторівнева внутрішня будова, яка віддзеркалює ментальний засіб;] організації лексики, у тому числі й онімічної, в свідомості окремого індивіда або в етносвідомості. Отже **ментальний лексикон** містить інтеріоризовані інформацію, яка охоплює знання про зовнішній світ.

Варто зазначити, що ще не існує методів безпосереднього вивчення ментального лексикону, але спроби дослідження мови мозку все й таки були. Таких шляхів налічено три: а) аналіз актів мовлення, тобто! компонування (будування онімічних концептів наявних у ментальному] лексиконі); б) проведення експериментів, зокрема психолінгвістичних;] в) самоспостереження дослідника, спроба проаналізувати свій власний] ментальний лексикон [4, 359]. Вчасним постає питання: як організовано] зберігання онімічної інформації і як саме здійснюється лексичний доступ] до “словарної статті” в ментальному лексиконі?

Різні люди мають різний склад ментального лексикону, у тому числі й різний онімічний запас, тому, якщо індивід певний онім не знає, це означає, що цей онім не існує в ментальному лексиконі даної людини, але кожен день людина зустрічається з новою кількістю онімів та поповнює свій активний ментальний лексикон [4, 235].

Існує концепція, що кожне слово в когнітивній ментальній системі або ж в ментальному лексиконі зберігається як логоген. Логоген (*logogen, the logogen model of written-word recognition*) - ментальна одиниця, яка містить “не тільки фонологічну і семантичну інформацію про слово, але й його морфологічні характеристики” [8, 237]. Він також акумулює загальні знання про частотність слова, яке використовується, в окресленому контексті. Модель логогена - ментальна модель розпізнавання слова, яка вперше була запропонована американським психологом Дж. Муртоном у 1969 р. у США, у протипагу візуальній моделі розпізнавання слова. Згодом, у 1979 р., ця модель була вдосконалена та було доведено, що поєднання артикуляційної та акустичної інформації враховується при сприйнятті мовлення [10, 259-268]. Логоген - 1) одиниця, яка поєднує ментальний і реальний світ, яка кодує та декодує отриману інформацію на одному з рівнів пізнання; 2) компонент, який накопичує знання, отримані різними шляхами - візуально та когнітивно. До візуальних стимулів відносимо слуховий та зоровий аналіз слова, до когнітивних стимулів відносимо контекст, частотність та кількість повторювань слова: візуальні стимули потрапляють в логоген, де формується сигнал і де проходить процес кодування або декодування інформації, і звідки він (сигнал) надсилається в когнітивну систему, яка формує відповідну реакцію на отримане слово (мал. 1).

Мал. 1. Модель кодування слова-оніма в концепт

За наявною теоретичною базою вважаємо необхідним зробити виснової логоген - невід'ємна складова кожного індивідуального онімічного фрейм яка складається з трьох рівнів: 1) - слухового та зорового (знайомство і словом), 2) - фонологічного (слово кодується в логоген), 3) — когнітивної (логоген кодується в ментальну структуру). Отже, модель логогена. важливим компонентом при вивченні форм репрезентації онімів в когнітивні ономастиці.

О. Ю. Карпенко заклала основи когнітивної ономастики, вперше ввел цей термін в сучасну лінгвістику та поставила проблеми новостворені галузі. Базовим ствердженням в роботі дослідниці є концепція, що “мой реально існує не в мовленні (там вона проявляється), не в лінгвістичну працях та словниках (там вона описується), а в людській свідомості, у ментальному лексиконі, у мові мозку” [3, 5-6].

О. Ю. Карпенко виокремила 10 важливих проблем когнітивної ономастики, серед яких між іншими виділяються наступні: 1) організація буття онімів в ментальному лексиконі, в мові мозку; 2) форми концептуалізації власної назви; 3) організація онімічних концептів у фрейми; 4) денотативна розподіл фреймів [3, 10]. Отже, з усього перерахованого слід виокремити найголовнішу проблему когнітивної ономастики - з'ясування форм була функціонального навантаження власних назв в ментальному лексиконі. Детально проаналізував когнітивний аспект буття онімів, О.Ю.Карпенко зробив наступний висновок: ментальна складова мови мозку, тобто ментальної лексикону, структура та форми існування онімів є чи не найголовнішими проблемами в когнітивній науці сьогодні: власні назви відіграють ватом роль в світосприйнятті людини, адже спочатку оніми структуруються в мої мозку, а вже потім декодуються у мову та мовлення [3].

У своїй роботі О. Ю. Карпенко вперше дослідила функціонування власні назви у когнітивному аспекті. Згідно з цією теорією, ономастичні концепти групами власних назв, які обов'язково структуруються в когнітивні одиниці тобто в окремі конструкції, які об'єднують й утримують ці елементи разом. Саме такі ономастичні категорії становлять собою фрейми [3, 123]. Відповідно до типу денотатів автор виділяє дев'ять онімічних фрейми серед яких виокремлюємо **хремадонімічний**. У свідомості постійно відбивається обробка даних, отриманих зовні, а також виникає необхідність у переробці ментальної репрезентації власних назв предметів, що нас оточують. Однією з таких ментальних уявлень і є хремадонімічний фрейм.

Багато лінгвістів трактують цей термін по-різному. Так наприклад Л.Талмі називає те, що ми розуміємо під терміном фрейм, схемою, Р. Лан гакер - **боксом**, і, нарешті, Ч. Філлмор - **конструкцією**, або ж *фреймом* У нашій розвідці ми згодні з твердженням останнього і розуміємо фрейм як одиницю знань, яка організує концепти в єдине ціле або ж як схему дій у реальній ситуації,

“унифіковані конструкції знання або пов’язані схематизації досвіду” [9, 54].

Структуру фрейму розглядають не рівнозначно: одні дослідники сприймають його як “предикатно-актантну рамку” [15, 645], інші уявляють як “мережу, що складається з вузлів і зв’язків між ними” [5, 155], треті асоціюють його зі “структурою вузлів і відношень” [14, 188]. У свою чергу, деякі лінгвісти поділяють фрейми на **схему, скрипт, сцену та сценарій** [7, 400].

В нашій розвідці ми акцентуємо увагу на вивченні індивідуального хремотонімічного фрейму. Під **хремотонімом** розуміємо власну назву предмета матеріальної культури, створеного або здобутого руками людини, який : існує в єдиному роді та вигляді. Кожен фрейм у межах одного ментального лексикону складається з декількох субфреймів, які в свою чергу розпадаються на мікрофрейми. Так, наприклад, хремотонімічний фрейм об’єднує наступні субфрейми: 1) **ювеліроніми** - назви каміння та виробів з дорогоцінних металів та каміння (тіара *Queen Mary’s Girls of GB and Ireland Tiara*);

2) **унікумоніми** - назви різноманітних предметів оздоби (плащаниця *The Shroud of Turin*); 3) **емблеоніми** - назви предметів, які мають рельєфність і певну символічність зображень на своїх поверхнях (флаг *Old Glory*); 4) **порейоніми** - власні назви засобів пересування (корабель *Queen Elisabeth II*); 5) **армоніми** - власні назви знарядь зброї (спис *The Spear of Destiny*); 6) **колекціоніми** - власні назви зібрань за певними методами (поштова марка *Z Grill*).

У структурі індивідуального онімічного фрейму О. Ю. Карпенко виокремлює здебільшого чотири кола: “за ступенем входження в індивідуальний фрейм його компоненти складають кілька кіл, як правило чотири” [4]. Так у структурі **індивідуального хремотонімічного фрейму в перше коло** тут входять назви предметів для власників цих предметів та для людей, що присвятили багато часу, зусиль та думок предметам-носіям хремотонімів - вчених, колекціонерів, працівників музеїв та сховищ, водіїв транспортних засобів тощо. Якщо замість *Heart of the Ocean* належало Розі, то воно було у неї в першому колі, так само як меч *the Thames Sword* був у першому колі для майстра, який його виготовив. **Друге коло** включає людей, які мали нагоду особисто познайомитись, побачити носіїв відповідних хремотонімів: хто бачив діамант *Koh-i-noor*, пам’ятатиме його блиск усе життя, автоматично приймає хремотонім у його друге індивідуальне онімічне коло. У **третьє коло** потрапляють хремотоніми, про які людина чула, знає щось про них, але предметів, наділених цими хремотонімами, не бачила, не знайомила з ними. Так, хрест *The True Cross*, для безпосередніх учасників події - у їх першому індивідуальному хремотонімічному колі так само, як і для працівників музеїв та монастирів, де частини цього хреста знаходяться; ті, хто побував у цих музеях і бачив ушлюблене древо, тримають його назву у другому колі, а ті, хто тільки чув про нього, у того даний хремотонім

знаходиться у третьому колі. Відповідно, хто не чув і не знає нічого про його існування, для того це сфера четвертого кола, що знаходиться за межами ментального лексикону [4,175-176]. і

Згідно з розподілом онімів за ступенем реальності існує три типи скриптів: реальний, віртуальний та сакральний [3,131-136]: **1) узуальні хрематоніми** (історичні або реальні), це ті, які дійсно існували або існують, що оточують нас. їх можна побачити в музеях, на експозиціях та в приватних колекціях (крісло *the Coronation Chair*); **2) віртуальні хрематоніми** (вигадані) були створені фантазією людини. Ці приклади можна знайти в творах жанру фентезі, в кінофільмах та комп'ютерних іграх (меч *Hazid-hi, the Cleaner*);

3) сакральні (напівреальні, напіввигадані) хрематоніми відносяться до священого, релігійного або сприймаємого як святе, адже за визначенням Ж. М. Арутюнової: “сакральне (від лат. “*присвячене богам*”, “*священе*”, “*заборонене*”, “*прокляте*”)—святе, священе, важлива світоглядна категорія, яка виокремлює галузі буття та стану існуючого, які сприймаються свідомістю як принципово відмінні від повсякденної реальності та виключно цінні” [13, 392]. Приклади сакральних хрематонімів можна знайти в міфах, легендах та переказах (чаша *the Holy Grail*).

Отже, вважаємо необхідним приєднати модель логогена до сфери вивчення знань в когнітивній ономастиці, згідно з якою кожна лексична одиниця, у нашому випадку хрематонім, репрезентована в ментальному лексиконі¹ особливими структурами - логогенами, які містять енциклопедичне навантаження та дають змогу простежити шлях від слова до оніма-концепта: візуальні стимули (зорові та слухові) потрапляють в логоген, де утворюється; сигнал, який кодується та посиляється в ментальний лексикон, який знаходить відповідний цьому оніму концепт та формує реакцію на отримане слово. Подальший напрямок розвідки нашого дослідження складається спробі зобразити структури репрезентації знань індивідуального хрематонімічного фрейму та в дослідженні хрематонімів у руслі когнітивної ономастики, з використанням концепцій, розроблених у сферах психолінгвістики та лінгвопсихології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иванова Л. П, Курс лекций по общему языкознанию. - К.: Освіта України, 2006, - 312 с.
2. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов // Новое в зарубежной лингвистике. - Вип. XXIII. - М.: Прогресс, 1988. - С. 12-52.
3. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв: Дис] ... доктора фінал, наук: 10.02.15. - Одеса, 2006. - 416 с.
4. Карпенко О. Ю. Хрематонімічний фрейм та фантазії ономастів навколо нього // Studia slovakistica. - Ужгород: Вид-во О. Гаркуші, 2008. - Вип. 8. - С. 169-176.
5. Левицкий В. В. Семасіологія. - Вінниця: НОВА КНИГА, 2006. - 512 с.
6. Психолінгвістика в XXI веке: результаты, проблемы, перспективы. XVI международный симпозиум по психолінгвістике и теории коммуникации / Ред. коллегия: Е. В. Тарасов(отв. ред.), О. В. Балесникова, Е. С. Ощепкова, Н. В. Уфимцева.- М.: Издательство Сйдос,2009. -444с.